

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 51 - 66	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 316.662(=214.58)"1451/1807"

Прегледни чланак

Примљено: 05.12.2007.

Марко Ђорђевић

Ниш

ПОЛОЖАЈ ЦИГАНА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ (1451-1807)*

Резиме

Базирано на шеријату, Османско царство делило је своје становнике на две главне групације, муслимане и невернике. Упркос томе, Цигани су имали специфичан двојни статус у друштвеној и административној организацији Царства. Османлије су Цигане одвајале и разликовале од осталог становништва по етничком принципу што је било необично за једну муслиманску државу, без оштре разлике између Цигана хришћана и Цигана муслимана у смислу друштвеног статуса и пореза, са изузетком неких мањих привилегија за муслиманске Цигане. Они Цигани који су опслуживали турску војску имали су веће привилегије. Цигани нису били у стању да прихвате у потпуности нити турску муслиманску нити хришћанску европску културу, већ су радије задржали своје етнолошке карактеристике као на пример номадски стил живота и нека своја традиционална занимања.

Кључне речи: Цигани, Османско царство, миграције, занати, друштвени положај, закони, фермани, хришћани, муслимани, порез

Српске земље су још у 14. веку дочекале прве циганске¹ досељенике. Наредних седам векова, по српским селима и градовима, Цигани ће живети у суседству са Србима. Услед одбојности коју су Срби, али не више од других европских народа, имали према мешању са Циганима у репродуктивном смислу, Цигани су задржали своје антро-

djolecare@gmail.com

* Одломак из истоименог дипломског рада, који је, под менторством доц. др Еме Миљковић, одбрањен 2007. на Департману за историју Филозофског факултета у Нишу

¹ У Србији Цигани се званично зову Роми. У овом раду употребљено је за њих име Цигани, како су се званично звали у Османском царству.

полошке карактеристике. Данас, не постоји град или варошица у Србији који немају за становнике припаднике овог азијског народа. Да би се што боље разумела улога Цигана у српском друштву у садашњости, наопходно је да се осветли њихова улога у прошлости. Остварењу те намере супротставља се оскудност историјских извора који би пратили овај народ кроз епохе. Међутим, по релативном богатству података, издваја се доба владавине Турака на Балкану, услед бројних пописа ради опорезивања које су Османлије ревносно вршиле.

Што се тиче историјских извора за Цигане, најважнији су турски дефтери, пописне књиге где су уписиване све обавезе које су поданици царства били дужни да исплаћују. Порески регистри дају нам мноштво информација о Циганима од касног петнаестог до у седамнаести век. Након тог периода, опадање централне власти и успон полунезависних региона одсликава се у недостатку информација из пореских регистра. Затим, ту су закони и декрети (фермани) који се тичу Цигана. Већина закона је посвећена прикупљању пореза. Интересантан извор за обичан живот Цигана представљају судске архиве. Путописци кроз Османско царство су још један од извора где се спомињу Цигани.

Лингвистички и историјски подаци лоцирају прастанште Цигана у централној Индији, одакле 250. године старе ере мигрирају у северозападну индијску област Пенџаб (Петоречје) где живе до 1000. г. У прве две деценије другог миленијума нове ере долази до масовног егзодуса у правцу запада.²

У Индији су припадали најнижој касти хиндуизма и у периоду исламске инвазије (џихада) регрутовани су као плаћеници и послати на западне границе да се одупру муџахединима. Обећано им је напредовање у статус касте ратника.³

Муслимански освајачи, Газнавиди који воде порекло од турске мамелучке династије, су отимали и са собом водили десетине хиљада робова из Индије, али и занатлија који би могли служити њиховој војној машинерији. Ти Индијци су у највећем броју припадали етничкој групи Цигана (јер су на западним границама били и најизложенији).⁴

Цигани су још двадесетих година 9. века забележени ван Индије и то у мочварама доњег тока Еуфрата као племе Аз Зут које је живело од производње соли и постало толико моћно да је могло да одређује намете на превоз робе и да чак смањује испоруке Багдаду, средишту калифата Абасида. Наследник Ал Мамуна, Ал Мутасим, био је принуђен да употребом војске протера те побуњенике који су преко Мале Азије стигли у Европу под именом Цигани.⁵

² en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Romani_people, преузето 8. октобра 2007.

³ Исто.

⁴ www.radoc.net:8088/chronology.html, преузето 8. октобра 2007.

⁵ Ф. Хити, *Творци арапске историје*, Београд 2004, 88.

Песник Фирдуси 1011. пише Шахнаму (*Књигу о краљевима*) где се бележи присуство Цигана (као лењих и неорганизованих музичара) на персијском тлу.⁶

Газнавиди 1038-40. бивају поражени од Селџука код Нишапура и Хорасана, а газнавидски ратни заробљеници, Цигани, придружују се селџучкој војсци.⁷

Са Иранске висоравни, Цигани прелазе у Анадолију (1071. после победе Селџука над Византинцима код Манцикерта и формирања султаната Рум) где се деле у две струје и мигрирају према Европи и северној Африци, тј. Египту.

У 11, 12. и 13. веку Цигани се у Европи спомињу углавном у Цариграду.⁸

У 14. веку шире се по Балканском полуострву⁹, а крајем столећа продиру и у централну Европу.¹⁰

У 15. веку Цигани су присутни у свим земљама јужне, централне и западне Европе, где долазе из правца Балкана и преко Гибралтара, из северне Африке.¹¹

Под називима Кибти (т.ј. Копти) или Чингене, Чингане, Ченгене, Чиган (од Чин-Мачин што је турски назив за Кину) су заступљени у разним државним документима како османске централне власти тако и локалне администрације.¹²

У турским пописима из 15. и 16. века уписивани су посебно и Цигани као харачки обвезници врло често под именом Киптијан, по коме су доскора носиле назив и неке махале у јужносрбијанским варошима (на пример Киптијан мала у турском Нишу и Косовској Митровици).¹³

Уколико је у питању већи број Цигана – посебно када су укључени у државне службе – одвојено се бележе хришћани и муслимани. Цигани муслимани се одвајају од осталих муслимана. Цигани су, унутар насеља или тврђавских посада, чинили посебне џемате који су носили назив Чингене или Киптијан.¹⁴

Већина европских Цигана од 15. до 19. века живела је у границама Османског царства. Чак и после повлачења Турака из средње

⁶ www.radoc.net:8088/chronology.html, преузето 8. октобра 2007.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Romani_people, преузето 8. октобра 2007.

¹⁰ <http://www.radoc.net:8088/chronology.html>, преузето 8. октобра 2007.

¹¹ Исто.

¹² Е. Марушиакова, В. Попов, *Циганите в Османската империја*, Софија 2000, 28.

¹³ В. Стојанчевић, *Роми (Цигани) у јужној Србији*, Лесковачки зборник XXI, Лесковац 1984, 137.

¹⁴ О. Зиројевић, *Цигани у Србији од доласка Турака до краја XVI века*, Југословенски историјски часопис, број 1-2, 1976, 67.

Европе, када су Хабсбурзи повратили Угарску и Банат близу половине европских Цигана остало је у границама Царства све до 19. века.¹⁵

Кроз цео средњи и нови век за владавине Османског царства Цигани су се на Балкану радо одавали чергарењу, скитачком животу. Понајвише су се одлучивали за такву друштвену припадност, јер као чергари – скитачи нису завођени у званичне пописе становништва било које друштвене категорије, те према томе и нису давали никакве дажбине. То су били људи без сталног крова над главом, невезани за земљу.¹⁶

Присуство многобројних Цигана *хришћана* на Балкану у првим деценијама османске власти указује, недвосмислено, да они са Турцима нису дошли. Остаје, међутим, чињеница да је извештај број Цигана муслимана стигао на балканске просторе управо с Турцима, и њихов број је у пописима мањи од броја хришћана. Што ће рећи, масовни долазак Цигана на Балкан не треба везивати за турска освајања.

У Београду Цигани су званично забележени 1536. године. За Цигане хришћане се каже да их има 20 и ту су вероватно затечени. За Цигане муслимане се каже да џемат броји 12 људи и изричито се наводи да ту станују "од времена царског освојења".¹⁷ Међутим, ово не морамо узети као истиниту тврдњу, јер из текста пописа се јасно види да су то углавном новоисламизирани Цигани и нису крили своје порекло: Скендер, син Камбера, Јусуф, син Петка, Алија, син Степана. Сви били су стално настањени.¹⁸ Исламизација ће уопште током читавог XVI века, а вероватно и у каснијем времену, бити прилично јака.

Османлије су веома оскудевале у занатлијама, перађивачима метала и управо захваљујући томе Цигани, муслимани и хришћани, који су се бавили ковачким занатом, заузели су релативно значајно место у османској држави.

После пораза Турака под Бечом и Будимом, земље јужно од Дунава биле су захваћене снажним миграционим струјама циганског становништва које се повлачило са турском војском продирући дубље у унутрашњост Турске, разливајући се по Балкану.¹⁹

Закони и друштвене норме по питању Цигана деле се на:

– законе који су примењивани на све грађане Османског царства, где су они били изједначени са осталим друштвом у држави;

¹⁵ A. Fraser, *The Gypsies*, Oxford 2000, 172.

¹⁶ Т. Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, Врање 1983, 92.

¹⁷ О. Зиројевић, н. д, 76.

¹⁸ Исто, 71.

¹⁹ В. Стојанчевић, н. д, 139.

– законе који су важили само за Цигане (без обзира на веру), а извесни су се односили само на муслиманске, а различити за хришћанске Цигане.²⁰

Попис Цигана у Румелији године 1475. за владавине султана Мехмеда II (1451 – 1481), који су извршиле османске власти ради убирања прихода (Османлије су пописе становништва углавном вршиле у циљу прикупљања пореза), показује да су приходи од закупа харача који су плаћали Цигани у европском делу Османског царства и суседних земаља, и који су том приликом прикупљени, износили 9 000 дуката годишње. Харач је убиран једном за три наредне године, што износи 27 000 дуката. Цигански харач је износио 42 акче, али није узиман од Цигана који су се старали о тврђавама, нити од ковача који су имали царско ослобођење од пореза или их је ослободио писмом беглербег. Ту је на даље уследила забрана Циганима муслиманима да се мешају са Циганима хришћанске вере.²¹

У 16. премештен је из Анадолије у Румелију санџак Цигана муселема 1531, и обухватао је муселеме: Чирмена, Кизилци и Визи. Овај санџак није имао своју територију, него је обухватао све Цигане на подручју Румелије и Истанбула. На челу овог санџака налазио се цигански санџакбег, Санџак је основан, по свој прилици, да би главнину циганског становништва држао на окупу у југоисточном делу Балкана.²²

Један од најопширнијих закона је онај султана Сулејмана I о Циганима у Румелији из 1530. године, који гласи:²³

1. Стамболски, једренски и други румелијски Цигани муслимани на сваку кућу и на сваког инокосног плаћају по 22 акче пореза.

Цигани немуслимански плаћају по 25 акчи испенце на сваку кућу и на сваког неинокосног, док на удовице дају по једну акчу пореза.

2. Циганке које се проституишу у Истанбулу, Једрену, Пловдиву и у Софији сваког месеца плаћају по 100 акчи глобалног пореза.

3. Младарине и глобе нека по закону плаћају као и остала раја.

4. Кад се пронађу Цигани који су се намерно склонили у друге кадилуке или у заклоњена места, нека их укоре и строго казне, те поврате у њихов кадилук. Нека се стави у дужност старешинама катуна, њиховим хахајама и њиховим помоћницима да пронађу и доведу Цигане који су побегли из њихова џемата. Нека их држе у запту (кад буде време за сакупљање пореза) да се не би изгубили царска даћа и дивански намети.

²⁰ Т. Вукановић, н. д, 51.

²¹ Исто, 36.

²² Т. Вукановић, н. д, 44.

²³ R. Đurić, *Istorija Roma*, 78.

5. Управник Циганског санцака располаже глобама , казнама за тешка кривична дела, обичајним порезима и бадиховама убраним од Цигана који припадају Циганском санцаку (овом је санцаку припадало 2 094 домаћинства, према попису из 1522/23, прим. аут.). Поменути порези нису плаћали Цигани уписани као раја у вакуфима и мулк имањима.

6. Вилајетски санцакбегови, њихове субаше, дворани, јаничари и други нека се не мешају.

7. Господар располаже порезом, испенцом, обичајним порезима, новчаним казнама за тешка кривична дела и бадихавама добивеним од Цигана са вакуфа, хасова и од оних Цигана који су раја емлака, заима и тимарника. Они то уживају. Управник Циганског санцака, вилајетски санцакбегови, субаше, нити ма ко други, нека се не меша. Господари раје не располажу и свим стварима које се догађају код Цигана.

8. Ако Цигани муслимани буду путовали, долазили на конак и дружили се са Циганима немуслиманима, након што се укорје, платиће порез Цигана немуслимана.

9. Цигани који у рукама имају царске одлуке плаћају само царски харач, а не плаћају диванске намете, испенцу и остале уобичајене порезе.

10. Цигани у нахији Браничево у смедеревском санцаку на сваку кућу плаћају држави по 80 акчи филурије.

11. Они који управљају Циганима у Никопољском вилајету иду у рат на страни никопољског санцака.

12. Цигани у Никопољском вилајету, након што плате испенцу на сваку кућу и на сваког инокосног, дају по шест акчи званог кафтанлука као еквивалент за глобе.

13. Они који управљају нишким Циганима у рат иду на страни смедеревског санцака, а остали заими и тимарници већином припадају пашином санцаку.

Султан Селим II објавио је 1574. године ферман о Циганима рударима у Каменграду у Босни:²⁴ "Босанском бегу наредба: Цигани који се налазе у Босни у потпуности су ослобођени личног пореза, других уобичајених пореза и посебних накнадних намета. Међу горепоменутих Циганима, један између њих у свакој групи од педесет људи треба да буде изабран и именован за вођу дружине. Нико не треба да се меса у њихове послове, нека буду слободни. Ако неко од њих погази закон, треба га узаптити и сходно гаранцији датој дружини од вође групе треба организовати усмени процес. Решено је да они (Цигани) раде у руднику који се налази у Каменграду и да их

²⁴Исто, 81.

треба снабдети средствима за егзистенцију, групе која се налази с оне стране Новог Пазара. Према томе, наређујем, када царска наредба стигне, да испитате тај проблем. Пажљиво размотрите да ли су наведени Цигани спремни да раде у руднику, под условом да буду слободни на гореизложени начин. Консултујте, на начин који ви сматрате најподеснијим, стручњаке и личности од царског поверења. После тога региструјте и унесите у записник наведене Цигане како је најбоље и пошаљите нам извештај о том случају."

Ферман издат од стране султана Ахмеда I за односи се на таксе које су прикупљане од Цигана (Кибтиана – Египћана) 1604-5. на подручју Епира (северозападна Грчка – јужна Албанија): насељени, пописани, Цигани (Цигани номади, шаторски део тог народа познат под именом чергари, није био пописан, али су османске власти и од њих захтевале порез) били су подвргнути плаћању таксе од 180 аспри за сваког муслимана и 250 аспри за сваког хришћанина. Из овог фермана се види да је претежни број Цигана још увек био хришћанске вере. Овакав трибут је уобичајено био резервисан за немуслимане, али муслимански Цигани су били обавезни да плаћају јер су сматрани шизматичима који по многим ставкама не поштују исламски закон, начин живота и морал.²⁵

У највећем броју Цигани су били ковачи, али је било и димничара, музичара, играча, мечкара.²⁶ Ковачки је занат код Циганана у био наследан у породици.²⁷ Године 1565. у Крушевцу се помиње Мустафа ковач – Циганин који је ковао лажни новац.²⁸

Цигани су пратили османску војску током ратних похода као оправљачи оружја и музичари.²⁹

У војсци су Цигани обављали разноврсне ковачке послове око самострела, топова, разних предмета за артиљеријске потребе, потковица и осталог за јахаће и теглеће коње, старали су се и о муницији, били су вешти сеизи, одржавали су друмове и оправљали ћуприје куда се кретала турска ордија.³⁰

Законом Султана Сулејмана из 1530. управницима нишких Цигана одређује се да иду у рат на страни смедеревског санџакбега.³¹

Од године 1566. Цигани муселеми били су обавезни да иду на војну што се види из једне наредбе која је издата од стране Турског Царства бегу од Лозенграда (Крк Клис) у Бугарској.³²

²⁵ A. Fraser, н.д, 174.

²⁶ Исто, 176.

²⁷ Т. Вукановић, н. д, 48.

²⁸ Исто, 49.

²⁹ A. Fraser, н. д, 176.

³⁰ Т. Вукановић, н.д, 47.

³¹ Исто.

Временом, Цигани се повлаче из војне и државне службе, губећи тиме и привилегије.³³

Целати у Османској империји били су углавном Цигани.³⁴

У Острогону 1567. у турској музици су била два Циганина који су свирали и забављали једно посланство, а на крају приредбе два Циганина су ишла испред посланика на улици и певали су.³⁵

Када је будимски паша организовао фестивалску поворку поводом западне мировне мисије која му је дошла 1584, њу је предводило три Циганина обучених у турском стилу који су свирали и певали песме хвале османским султанима.³⁶

О Циганима, музикантима, тј. мехтерима (који се баве мехтерлуком) говори се у једном попису из доба султана Селима II (1566–74), где се наводи у Врању џемат Цигана мехтера који су као војни музиканти уживали извесне пореске олакшице. Овај џемат је бројао 18 домова од којих су 2 музиканта били нежењени а сви су били муслимани. И у тврђави Рам помиње се 15 Цигана музиканата.³⁷

Кикле је, описујући Београд 1658, о Циганима свирачима навео да: "Цигани, људи и жене, овде доста. пријатно играју и певају, уз пратњу свог ђеманета, врсте виолине, затим неке врсте цимбала и своје тамбуре која је као гитара с пет жица. Ову забаву имали смо више пута за време нашег боравка".³⁸

Из 1660. године потиче запис Е. Челебије о Циганима ковачима у Београду: "Цигани на обали ријеке Саве праве жељезне столице које су умјетнички израђене и мајсторски оковане, затим узенђије од гвоздених калајисаних шипака, маказе, сициме (марванд) и букагије".³⁹

На српским просторима Цигани су били укључени и у ред влаха. У попису Цигана из 1522. године забележена је кнежина Сухо Грло, а у вучитрнској кази кнез Цигана Стегари. Закон за Цигане у Румелији из 1530. прописује да Цигани у браничевачкој нахији и смедеревском санџаку плаћају од куће филурију.⁴⁰

У "Белешкама др Брауна из српских земаља од године 1669", насталим приликом преласка енглеског посланства за Цариград, пролазећи кроз Угарску и Србију, др Браун наводи да су им Цигани читавим путем задавали страх зато што су насртљиви и смели и што се

³² Исто.

³³ R. Đurić, *Istorija Roma*, 80.

³⁴ Ђ. Petrović, н. д, 62.

³⁵ Исто, 48.

³⁶ A. Fraser, н. д, 176.

³⁷ Т. Вукановић, н. д, 48.

³⁸ O. Zirojević, н.д, 73–4.

³⁹ E. Čelebija, *Putopisi*, Sarajevo 1957, 102.

⁴⁰ O. Zirojević, н.д, 67.

много одају на крађу и отмицарство. У пределима око Приштине и Куршумлије крађе постају веома честе и у том послу су Цигани били веома вешти, те се за то на опасним местима постављају добошари да објављују слободан пролаз путницима, а посланство је, старајући се за безбедност, унајмило једног Циганина за водича.⁴¹

У хомољској нахији помињу се 1528-9. године 18 кућа Цигана бродоградитеља који су обављали овај занат на бродовима дунавске пловидбе у Градишту и Голупцу. Поред бродоградње, они су и оправљали бродове.⁴²

Као видари, односно, хирурзи за вађење камена из мокраћне бешике, били су чувени сарајевски Цигани. Наиме, 1565-7. у сарајевском судском протоколу Хусрефбегова вакуфа наводи се вађење камена из бешике који је вршио путем операције видар Циганин Смољан.⁴³

За обнову Београда после 1521. ангажовани су били Цигани дунђери (зидари). Турци су образовали 1536. посебну скупину, њих 11, која је за свој рад била одговорна циганском бегу.⁴⁴

У параћинској мензилхани (поштанска станица) 1576. спомиње се да је било 15 Цигана коњушара.⁴⁵ Они су били ослобођени од уобичајених пореза, плаћали су само испенцу (у износу 12 акчи).⁴⁶

У Србији су (1553–5) забележени Цигани прстенције, који су, осим прстења, израђивали минђуше и други накит од гвожђа, бакра, сребра и бронзе. Међу њима су се посебно истицали као веште занатлије нишке прстенције.⁴⁷

Половиним 16. столећа у Нишу се помиње један Циганин челенгир (бравар).⁴⁸

Турски султан Селим II, издао је 1574. ферман о Циганима рударским радницима у Босни, и то о рударству у Каменграду, руднику гвожђа код Бања Луке.⁴⁹

Иако не увек забележене у регистрима, налазимо разне врсте илегалних или полуилегалних занимања као што су: лопови, просјаци и проститутке. Та занимања, као и трговци коњима (џамбаси), најчешће се налазе у законима, нарочито у судским списима.⁵⁰

⁴¹ В. Стојанчевић, н. д, 138.

⁴² Т. Вукановић, н.д, 47.

⁴³ Исто, 48.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, 49.

⁴⁶ Исто, 52.

⁴⁷ Исто, 49.

⁴⁸ Исто, 47.

⁴⁹ Види стр.5.

⁵⁰ L. Tcherenkov, S. Laederich, н. д, 112.

Већ у последњим деценијама XVI века почиње дубока криза османских институција на којима је почивала снага Царства. Једна од последица те кризе је и појава различитих разбојништава, која су вршиле и неке од циганских група, нарочито у Анадолији. О томе говори неколико наредби из тог дела Империје из седме деценије XVI века, где је прописано да се гоне циганске банде које иду наоружане и чине недела противна шеријату.⁵¹

Повезана с општим стањем у Царству била је и све већа појава Цигана чергара (номада, скитача) на Балкану. Од првих година седме деценије XVI века почињу да се издају заповести румелијском беглербегу и кадијама да се гоне Цигани који саблажњавају народ својим богохулним делима. Иако је забрана ношења оружја важила за хришћане, тада су почеле да се прокламују и забране свим Циганима да употребљавају оружје.⁵² Тако је 1565-6. упућена наредба кадијама у Румелији да се Циганима (и Арапима) не дозвољава да јашу коње и пашу сабље.⁵³

Цигани чергари су, по свему судећи, врло брзо преплавили српске земље. Вести с краја XVI и из прве половине XVII века причају о мањим али и већим изгредима које су чинили Цигани скитнице. Појава знатног броја Цигана чергара на нашем тлу означава важан моменат у даљем погоршавању односа између Цигана и нецигана.

Године 1641. пред судом у Битољу због крађе једног скупцепоног сахана одговарао је Мустафа Циганин. Многи сведоци муслиманске вере изјавили су на том суђењу: "Речени је лопов од рода оних што праве метеже у земљи и он је уличар".⁵⁴

Султан Мустафа II, усред припремања војне кампање у Угарској 1696, донео је прописе који су имали циљ да дисциплинују Цигане који су отпали од исламског закона и морала, а нарочито жене које се нису покривале по исламским прописима и бавиле се проституцијом, као и мушкарце подводаче.⁵⁵

Један од најинтересантнијих примера судског процеса са Циганином као учесником јесте случај: "Монах Никодим против Циганина Дервиша сина Абдулаховог" у софијском кадилуку, јуна 1550. Овај случај пред шеријатским судом садржавао је тужбу Никодима да му је продат коњ за 1589 акчи од стране Дервиша и да се касније испоставило да је коњ ћорав (слеп на једно око). Стога је Никодим захтевао да Дервиш, Циганин, узме коња натраг и, мада то није наведено у судским архивима, вероватно врати паре. Дервиш се бранио

⁵¹ Ђ. Petrović, н. д, 63.

⁵² Исто.

⁵³ Т. Вукановић, н. д, 54.

⁵⁴ Ђ. Petrović, н. д, 64.

⁵⁵ А. Fraser, н. д, 175.

тврдећи да је Никодим прегледао коња, видео коњев здравствени проблем и упркос томе купио животињу. Суд је захтево од Дервиша да докаже како је Никодим знао за коњеву ћоравост, нешто што Дервиш није могао доказати. Дервиш је зато тражио од Никодима да се закуне да говори истину, изричито у вези проблема са коњем, што је овај и учинио. Након тога, суд је Циганину Дервишу наложио да узме коња себи натраг и највероватније да врати новац. Тај судски запис између осталог показује да су се у 16. веку Цигани бавили и трговином коњима (џамбаслук).⁵⁶

Попис Цигана у Нишу из 1498. године садржи податке о броју домаћинстава (292 потпуна и пет удовичких), са словенским и хришћанским именима: Тодор, Боја, Јован, Петре, Продан, Оливер, Степан, као и неким циганским, те турским: Чурур, Чуло, Чаја, Кила, Доган, Ајдин.⁵⁷

Попис од 1522-3. године показује да су Цигани живели у разним областима и местима у Србији и да су већина били хришћани као нпр. у: Браничеву, Голубцу, Градишту, Хомољу, Крушевцу, Нишу, Лесковцу, Врању, Руднику, Вучитрну, Пећи, Новом Пазару, Новом Брду. Муслимана је било углавном у Смедереву, Приштини и Призрену.⁵⁸

Најстарији сачувани турски попис Цигана, који обухвата и српске земље, потиче из 1491. Реч је о попису сакупљене цизије који нам говори да је Цигана хришћана било у нахији Истанбула, ливи Визе, Галипољу, Једрену, Јамболу, ливи Чирмену, Никопољу, Пловдиву, Тустендилу, ливи Софији, Нишу, Крушевцу, ливи Смедереву, ливи Босни, Призрену, Вучитрну, Видину. У попису су Цигани, које је османска власт сасвим сигурно ту затекла, укупно 3 237 обичних и 211 удовичких домаћинстава. Међутим, није дат број Цигана по областима.⁵⁹

Према најобимнијем попису Цигана у време султана Сулејмана I, обављеног 1522-3, у Румелији укупно је било 14 497 циганских домова, од тога 10 294 хришћанских и 4 203 муслиманских. Поред тога, посебно су пописани Цигани који су потпадали под власт циганског санџакбега, њих 2 094 домаћинстава. Значи, укупно је било Цигана у Румелији и циганском санџаку у 16 591 домаћинству. Од тога на просторима бивше Југославије које је обухватала Османска империја у то време: 4 382, Албаније: 374, Бугаске: 5 701, Грчке: 2 512 и Турске: 3 185 домова.⁶⁰

Из наведеног пописа види се да је у раздобљу од 1522-3, у наведеним местима и пределима јужнословенских земаља, било циган-

⁵⁶ L. Tcherenkov, S. Laederich, н. д, 112.

⁵⁷ R. Đurić, *Istorija Roma* 103.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ O. Zirojević, н. д, 68.

⁶⁰ T. Вукановић, н. д, 39.

ских домова који су увек обележавани према џематима, односно старешинама џемата, и већина их је била хришћанске вере, затим муслиманске вере, па мешани џемати.⁶¹

Цигани муслимани су на Балкан већим делом дошли са Турцима. Део православних Цигана, који су живели у Србији још од времена српске средњовековне државе и Византије, прелази на ислам, а део остаје у православљу до краја турске владавине. Међу Циганима муслиманима било је дервиша, тј. следбеника исламског мистицизма.⁶² Први помен дервиша код Цигана у балканским земљама потиче из 1523. када се у Серезу помиње Дервишки џемат (џемат Јоргин, сина Којовог).⁶³

Попис из 1523. даје нам податке да је у једном џемату у кази Софија живело 22 Циганина мушкараца, да су носили муслиманска имена, тј. били исламске вере (од тога већина је била на хришћанским имањима, што значи да су новоисламитизирани). Карактеристично је да су све жене у том џемату носиле хришћанска имена и задржале хришћанску веру. Ово никако није случајно, нарочито ако се зна да су Цигани, нарочито они са скитачким начином живота (чергари), сачували један вид матријархата у породици и роду, посебно поштујући углавном најстарију бабу која је одржавала циганске обичаје и давала савете другима. Са друге стране, то говори и о хришћанству које је ухватило дубоке корене услед дугог присуства на Балканском полуострву, и међу самим Циганима.⁶⁴

Крајем 17. века у Османском царству било је 45000 Цигана од којих само 10000 муслимана. Тај број обухватао је и Малу Азију, Месопотамију и Сирију.⁶⁵

У 17. столећу истакао је познати турски путописац Е. Челебија, говорећи о Циганима, да су лабилни у вери. Они, по Челебији: "Са хришћанима славе Ускрс, са муслиманима Курбан – бајрам, а са Јеврејима Шума – бајрам".⁶⁶

Свакако верска индиферентност у Цигана била је одлучујући чинилац што их Османско царство није сматрало правим муслиманима и није их регрутовало у аскере тј. Војнике, те су стога, плаћали цизију цигани муслимани исто као и немуслимати који нису били "за аскер".⁶⁷

⁶¹ Исто, 43.

⁶² Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић, Љ. Митровић, *Ислам на балканској ветрометини*, Ниш, 2007, 99.

⁶³ Т. Вукановић, н. д, 333.

⁶⁴ А. Стојановски, *Ромите на Балканскиот полуостров (врз основа на еден извор од 1523 год.)*, Скопје 1976, 41.

⁶⁵ А. Fraser, н. д, 175.

⁶⁶ Т. Вукановић, н. д, 60.

⁶⁷ Исто, 52.

Цигани муслиманске вере, који су били религиозни и који су обављали све верске дужности према исламским прописима. године 1693–4. били су у Сарајеву ослобођени од плаћања цизије. Међутим у извесним царским ферманима каже се за Цигане муслимане да се од њих убира цизија јер су "само по имену муслимани – тј. назови муслимани".⁶⁸

При кретањима, чергарењу Цигана муслимана и хришћана као и њиховом заједничком падалишту (биваковању) и дружењу, турске власти су забрањивале таква зближавања јер исламска вера забрањује муслиманима да за пријатеље имају хришћане или Јевреје. Нареджовало се да Цигане муслимане због тога треба укорити и казнити, те да им се има наплатити порез као Циганима хришћанима. Ионако према једнима и другима често су одређиване истоветне дажбине тако да Цигане муслимане ово није много погађало.⁶⁹

Цигани у Османском царству, ван војних и полувојних служби, имали су другоразредни друштвени положај као и сви немуслиманци. Задовољавали су разне потребе друштва, нарочито оне везане за забаву, а циганска умећа за то су била добродошла. Цигани су били познати као музиканти, певачи, играчи, акробате, укротитељи дивљих звери, прорицатељи будућности, проститутке, дакле упражњавали су оне активности за којима је постојала стална потражња, али које се, ако их (неке од њих) не упражњава владајући слој, сматрају недостојним човека (доброг муслимана). Томе додајмо и само њихово организовање у циганске пљачкашке групе, веома честе у доба опадања Османског царства, што је све довело до негативне представе о Циганима.

Цигане није одржала у целовитости етноса, међу другим народима, нити једна вера, јер су вероисповедно разнолики и према вери индиферентни. Није им, у целини, карактеристика ни цигански језик, јер је многим Циганима матерњи језик неки други језик савремених балканских народа. Оно што је Цигане одвајало у Османском царству некад, а што их и данас у савременим земљама Балкана и Мале Азије одваја као засебну људску групу – народ је, пре свега, чињеница да они никада нису прихватили културу земаља у којима су се обрели, те се нису ни утопили, већ би задржавали своја занимања и себи својствен "цигански" начин живота. У европским тј. балканским земљама, поврх тога, од доминантног становништва одваја их је и тамнија боја коже (мада постоје и светлији типови Цигана).

⁶⁸ Исто, 59.

⁶⁹ Исто, 53.

Речник мање познатих речи

Акча – Ситан сребрни новац у Турској, кован од 1327. до 1687.

Аскер – Турски војник.

Беглербеглук – (ејалет), касније *пашалук* – највећа војно-управна јединица у Османском Царству. (почетком 16. ст. било их је само 2, а средином 16. ст. 25-30).

Вакуф – Задужбина, објекат, земља, новац и друга покретна и непокретна имовина завештана за подизање и одржавање верских и добротворних установа. Увакуфљавала се само имовина (мулк) која је била у пуном власништву.

Вакуфнама – Задужбинска повеља.

Виљајет – (тројно значење): 1. Крајиште – подручје под управом војводе или крајишког бега у име најближег санцака с појачаним појасом утврђења и задатака офензивне или дефанзивне нарави. 2. Велике војне области на које се делио Босански ејалет 1463-70. 3. Назив за покрајину након укидања термина ејалет 1865.

Влах – Сточар. Власи – Сеоско сточарско становништво са посебном организацијом и посебним статусом.

Дефтер – Сви записници, спискови, званичне књиге администрације и рачуноводства и појединачни акти, који имају карактер неког списка, пописа или обрачуна.

Заим – Спахија који поседује спахилук у вредности 20 000 до 100 000 акчи годишње. Такав спахилук називао се зиамет/зеамет.

Запт – Затвор.

Испенца – Порез хришћанске раје који је ова плаћала свом спахији (а не држави). Плаћали су је сви одрасли и за рад способни хришћани који су спадали у обичну рају, као и муслимани који би држали земљу уписану за хришћане.

Кадилук – (арап. *qadi*, судија) - Подручје треиторијалне надлежности једног кадије, дакле, јединица судско-административне поделе. Територија кадилука могла је прелазити границе територије санцака.

Махала – Градска четврт или засеок већег села.

Мехтер – Војни музикант.

Мулк – Неограничено право располагања некретнинама. У Османском Царству било је три категорије власништва над земљом: мирија, мулк и вакуф. Миријска земља била је у пуном власништву државе и њу су добијали, уместо плате, тимарници, као и остали припадници војничке класе. Мулк је био у пуној приватној својини, којом се слободно располагало. Трећа категорија власништва над земљом био је вакуф.

Муселем – Ситан главар који не плаћа порез али има обавезу да га скупља од осталих и да иде у или скупља војску.

Муцахедини – Сви ратници муслимани или њихови савезници који воде борбу, рат чији је крајњи циљ поковање читавог света исламском закону, како наређује Куран.

Нахија – Најнижа управна јединица у Османском царству.

Нефери – Војници.

Ордија – Војска.

Раја – Стока, стадо. Становништво хришћанско или муслиманско које није имало никаквих повластица.

Ресми чифт – Порез за муслимане. Онај који је плаћао власник читлука.

Санџак – (тур. санџак – застава), (арап. – **Лива**) – Управно-територијална јединица којом управља санџакбег. Неколико санџака чинило је ејалет/беглербеглук/пашалук. Санџаци су се делили на нахије.

Сеиз – Коњушар, слуга, момак.

Спахије – Коњаници, најбројнији део османске армије; тимарници до 20 000 акчи; заими, од 20 000 - 100 000 акчи.

Тимар (перс.) – Војно лено које доноси приход до од 1 000 до 20 000 акчи годишње.

Ушур (саларија) – Десетина тј. натурално давање спахији 1/10 у житу, поврћу, воћу и млечним преађевинама, посебно за сваку културу.

Ферман – Царска заповест.

Филурија – Порез (1/10 годишњег прираста) који плаћају власи сточари (влашки дукат). Ко је плаћао филурију сматран је влахом.

Хас – Велики феудални посед који је свом поседнику доносио приход од преко 100 000 акчи. Притом, хас није морао нужно бити земљишни посед, већ је то могао бити рудник, убирање прихода од скеле...

Џемат – Група, скупина, већа јединица на које су се делили поједини родови плаћеничке војске, као и села једне нахије или махала вароши које имају заједничку џамију, односно скупина хришћана каоја припада истој верској општини.

Џизија – Државни порез који су плаћали сваке године сви одрасли и за рад способни хришћани (односно они који нису регрутовани у аскере) и уколико га нису били ослобођени ради одређених услуга држави.

Џихад – Рат, по Курану, једини дозвољен муслиманима, чији је крајњи циљ покоривање читавог света исламском закону. Такође, унутрашња, ментална борба сваког муслимана у складу са исламом.

Шеријат – Представља скуп свих прописа из области исламског права на основу којих су уређени односи у исламској заједници. Најважнији прописи садржани су у Курану који се односе на све муслимане без обзира на просторе у којима живе. Религиозна је обавеза свих муслимана да се боре и прошире шеријат по читавој планети Земљи. На шеријату се темељило османско право.

Литература

- Вукановић Татомир, *Роми (Цигани) у Југославији*, Врање 1983.
- Ђорђевић Драгољуб Б., Тодоровић Драган, Митровић Љубиша, *Ислам на балканској ветрометини*, Ниш 2007.
- Ђурић Рајко, *Istorija Roma*, Београд 2006.
- Ђурић Рајко, *Seobe Roma*, Београд 1987.
- Зиројевић Олга, *Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka*, Југословенски историјски часопис, број 1-2, 1976, стр. 67-77.
- Марушиакова Елена, Веселин Попов, *Циганите в Османската империја*, Софија, 2000.
- Мантран Робер, *Историја Османског царства*, Београд 2002.
- Petrović Đurdica, *Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV i XVI veku*, Jugoslovenski istorijski časopis br. 1-2, 1976, стр. 45-66.
- Стојановски Александар, *Ромите на Балканскиот полуостров (врз основа на еден извор од 1523 год.)*, Скопје 1976.
- Стојанчевић Видосава, *Роми (Цигани) у јужној Србији*, Лесковачки зборник XXI, Лесковац, 1984, стр. 137-155.
- Tcherenkov Lev, Laederich Stephane, *The Roma*, Volume 1: History, Language, and Groups, Basel 2004.
- Fraser Angus, *The Gypsies*, Oxford 2000.
- Хити Филип, *Творци арапске историје*, Београд 2004.
- Џелебија Евлија, *Putopisi*, Sarajevo 1957.
- en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Romani_people, преузето 8. октобра 2007.
- www.radoc.net:8088/chronology.html, преузето 8. октобра 2007.

Marko Đorđević, Niš

STATUS OF THE GYPSIES IN THE OTTOMAN EMPIRE (1451-1807)

Summary

Ottoman Empire based on Sharia law had divided population into two main categories, muslims and unfaithfuls. Despite that, Gypsies had their own, specific dual status in the overall social and administrative organisation. Gypsies were differentiated according to the ethnic principle - something quite unusual for a muslim state, with no sharp distinction between muslim and christian Gypsies, for tax and social status purposes, with the exception of some minor privileges for muslim Gypsies. Those who worked for the turkish army were more privileged. Gypsies had not been able to accept neither Ottoman muslim nor European christian culture - they rather preserved a number of ethnocultural characteristics such as nomadic lifestyle and some traditional occupations.

Key Words: Gypsies, Ottoman Empire, Crafts, Migrations, Social status, Law, Fermans, Christians, Muslims, Taxes